

УДК 340.114

<https://doi.org/10.34142/23121661.2022.35.01>

orcid.org / 0000-0002-0453-5892

© Шевченко Л.А., 2022

Л. А. Шевченко

**ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК
ВІДОБРАЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ НОРМ
ПРАВА ТА НОРМ МОРАЛІ**

L. Shevchenko

**PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW
AS A REFLECTION OF THE INTERACTION
OF RULES OF LAW AND RULES
OF MORALITY**

Анотація. У статті наведено розгляд принципу верховенства права як відображення взаємодії норм права та норм моралі. Обґрунтовано першочерговість значення принципу верховенства права для демократичної та правової держави. Акцентовано увагу на тому, що принцип верховенства права, заснований на фундаментальній моральній категорії – «справедливості», передбачає визнання особистості, її гідності, інтересів, вподобань і потреб найвищою цінністю та є яскравим вираженням взаємодії норм права та норм моралі, що забезпечує ефективність правової системи, яка регулюється принципом верховенства права, формує міцну основу держави.

Ключові слова: право, мораль, верховенство права, справедливість, рівність, свобода.

Annotation. The article proposes to consider the principle of the rule of law through the prism of the interaction of legal norms and moral norms. The actuality of the problem is determined by the lack of a solution to the democratization of social relations, the formation of attitudes toward man as the highest value, clarifying the place of social regulators of human life. It is noted that the principle of the rule of law not only can reveal the effectiveness of the interaction of law and morality, but also can help with the development of mechanisms for its implementation. The purpose of the article is to highlight the generalized results of the rule of law as a reflection of the interaction of law and morality.

Law and morality are characterized as elements of the general cultural normative system, regulators of social relations. The realization of human rights recognized as a prerequisite for becoming a full-fledged individual. It was emphasized that the equality of citizens before the law, the right to work, to own property, to freedom of thought, conscience, and religion, etc. that was declared by the Universal Declaration of Human Rights, demonstrated both its legal and moral significance. Attention is drawn to the fact that the convergence of legal norms and moral norms occurs in the last third of the twentieth century, when law began to be considered as a socio-cultural phenomenon.

It is concluded that the principle of the rule of law demonstrates the country's desire to build its legal system on the ideas of democracy, justice, recognition of human rights and freedoms as the highest value, i.e., based on interaction of law and morality. We share the views on the essence of the principle expressed by P. Tkachuk who writes that "the rule of law is a set of moral and legal

values, according to which relations in a democratic society should be regulated, issues of human life should be resolved, cases should be considered in court."

Key words: law, morality, rule of law, justice, equality, freedom.

Постановка проблеми. Українська держава перебуває на складному етапі свого розвитку. Протягом тридцяти років незалежності не було вирішено таких ключових проблем суспільства, як досягнення істинної демократизації відносин народу і влади; забезпечення свідомого дотримання громадянами законодавчих норм; удосконалення духовного життя суспільства; формування ставлення до людини як найвищої цінності тощо.

Сучасний стан розвитку суспільних відносин в Україні спонукає до необхідності з'ясування місця соціальних регуляторів в упорядкуванні людського буття. Продуктивність взаємодії права та моралі, які доповнюють одне одного, визначає стан правопорядку й законності в державі, рівень правової культури та правосвідомості її громадян. Питання підвищення рівня ефективності такої взаємодії є надзвичайно актуальним у час переосмислення загальнолюдських та національних цінностей, вироблення нових моральних ідеалів, що властиво сьогоденню. Велику кількість вимог моралі закріплено законодавчо, але механізми їхньої реалізації часто не спрацьовують. Необхідно наповнити реальним змістом конституційно декларовані права людини. Саме таке завдання покладається на принцип верховенства права, який є провідним серед визначальних основ функціонування правової держави.

Конституція України (ст. 8) [1] проголошує принцип верховенства права визначальним у захисті конституційних прав і свобод людини й громадянина. Верховенство права, яке передбачає реалізацію такої фундаментальної моральної норми, як справедливість, є першорядним в системі конституційних засад. Принцип передбачає побудову державного устрою на основі неухильного дотримання органами державної влади, юстиції, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, законодавцями справедливих, обґрунтованих рішень у кожній ситуації, незважаючи на дію зовнішніх чинників, що провокують вчинення протилежного. Принцип верховенства права є основним як у законотворчій, так і в правозастосовній практиці, визначальним у внутрішньодержавному праві й у всіх сферах правовідносин. Він визначає співвідношення взаємодії права, держави, державних органів та інститутів, усіх осіб. Правопорядок держави, засновуючись на цьому принципі, передбачає повагу до основних прав і свобод людини без жодної дискримінації, безумовне дотримання загальнолюдських цінностей, демократичних відносин, тобто тісну взаємодію норм права та норм моралі, що й визначило актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень. Принцип верховенства права сучасними вітчизняними правознавцями досліджується в таких напрямках, як концептуальні засади ідеї верховенства права (С. Головатий, Б. Малишев, І. Музика, Р. Падалка, О. Петришин, С. Погребняк, Т. Чепульченко та ін.); верховенство

права в світовій системі судочинства (Н. Добрянська, О. Константи́й, А. Портнов, П. Рабінович та ін.); місце принципу верховенства права в національній правовій традиції (Д. Вовк, В. Градова, М. Козюбра, Н. Оніщенко, С. Серьогін та ін.); європейські доктрини ідеї верховенства права (А. Власов, А. Пухтецька та ін.); верховенство права в Україні як складник інтеграційного процесу (Ю. Ноговіцина, С. Бобровник та ін.); реалізація принципу верховенства права в різноманітних галузях права України (Ю. Битяк, А. Довгерт, Л. Лобойко, О. Ткаченко та ін.); витоки та історія становлення принципу верховенства права (С. Головатий, С. Погребняк та ін.).

Філософсько-правові аспекти взаємозв'язку права та моралі розглянуто в дослідженнях О. Абросімової, Ю. Бондар, П. Гетьмана, А. Гусейнова, О. Данільяна, О. Дзьобаня, С. Дрожжиної, О. Єлманової, М. Космій, Д. Ллойда, Г. Радбруха та ін. Окремі особливості взаємодії норм права та норм моралі аналізуються в роботах С. Алексєєва, М. Кельмана, Н. Матузова, Н. Моїсєєва, О. Скакун, Г. Шершеневича та ін.

Незважаючи на чисельність наукових праць, де аналізується принцип верховенства права, питання його розгляду крізь призму взаємодії норм права та норм моралі вимагає ґрунтовного дослідження. З цієї позиції верховенство права є не лише принципом, а й умовою реалізації моральної свободи людей у суспільстві та має істотне значення для оптимізації соціального регулювання.

Формулювання мети. Мета статті – висвітлити узагальнені результати аналізу принципу верховенства права як відображення взаємодії норм права та норм моралі.

Виклад основного матеріалу. Право й мораль є складниками загальнокультурної нормативної системи. Призначенням як моральних, так і правових норм є регулювання суспільних відносин, побудова життя суспільства на загальнолюдських цінностях, принципах свободи і справедливості. Моральний вплив на людину та суспільство є необхідним, але він не може гарантувати благо й безпеку. Право також не може бути абсолютним гарантом благополучного життя в суспільстві, але без нього таке життя неможливе. Лише взаємодія права та моралі може забезпечити життя, що відповідає найвищим людським цінностям.

У національній правовій доктрині у зв'язку з визнанням ідеї природного права зростає моральна цінність права позитивного, здійснюється перехід природно-правових принципів у позитивно-правові, природного права в писане, державне [2, с. 12]. Природне право є сукупністю загальних принципів, що віддзеркалюють основні зв'язки людського життя та закріплюють загальнолюдські цінності, воно є первинним і визначальним щодо позитивного права, а отже, зазначені принципи є загальнообов'язковими для реалізації. Природні права людини закладені в її зміст, впливають із її типу й однакові для всіх. Вони тому природні, що людина їх має народження. Насправді людські права зумовлені природою людини, з неї впливають. Так, право на одруження або на працю є показником її дорослішання.

Особливістю принципів природного права є те, що вони є результатом безпосередньої взаємодії суб'єктів права, відображають людське життя. Це

принципи справедливості, поваги до людського життя, людської гідності, честі, поваги до індивідуальної свободи, добра, спільного блага, рівності тощо. Кожний з них містить глибинний моральний зміст.

У рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 верховенство права визначається як «панування права в суспільстві» [3]. «Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а містить й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем» [3]. Права людини як природні моральні права держава має визнати й закріпити в законодавстві. Реалізація прав людини визнається передумовою становлення повноцінної особистості. Вони стверджують людську гідність, оберігають людину від деперсоналізації, забезпечують їй зовнішнє визнання, а реалізація принципу верховенства права визначає зв'язок права й моралі.

Загальна декларація прав людини, прийнята й проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року, декларує: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і мають діяти відносно один до одного в дусі братерства» (ст. 1), «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» (ст. 3) [4]. Документ також закріплює рівність громадян перед законом, право на працю, на володіння майном, на свободу думки, совісті та релігії тощо, що чітко демонструє не лише правове, а й величезне моральне його значення.

Після проголошення Декларації окремі держави, які вибрали для себе демократичний, правовий шлях розвитку, обнародували у своїх законах положення про гарантованість та невідчужуваність основних прав і свобод людини, що значною мірою належать до категорії моралі. До 80-х років XX ст. почали оформлюватися тенденції до поступового визнання та закріплення демократичних цінностей, орієнтації права на особистість, її гідність, інтереси, потреби. Відбувалося поступове зближення норм права та норм моралі [5, с. 6]. Право почали розглядати як явище соціально-культурне. Його подальший розвиток відбувався під впливом природної доктрини. Водночас відбувався й активний процес демократизації у нашій країні.

Як відомо, принцип верховенства права, що став основним елементом британської Конституції, був доктринально обґрунтований англійським вченим-конституціоналістом А. Дайсі. Він зазначав, що права і свободи особи є основою, а не результатом, права країни, а правила, що «складають конституційний кодекс, є не джерелом, а наслідком прав людини» [6, с. 511–528].

Великим кроком уперед для реалізації принципу верховенства права як результату взаємодії норм права та норм моралі стало підписання 9 листопада 1995 року від імені України Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року. Конвенція була ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року, першого Протоколу та

Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [7]. Незважаючи на те, що вона була ратифікована через пів століття після її підписання членами Ради Європи, Україна має суворо дотримуватися її положень [8, с. 546].

Як свідчить історія розвитку українського суспільства, наша країна будує свою правову систему на ідеях, що інтегрують у собі найвищі правові та моральні постулати: безумовна справедливість, особистість, її свобода й права як найвища цінність, демократизація суспільних відносин на всіх рівнях тощо, що є проявом взаємодії норм права та норм моралі. Головним елементом цієї взаємодії є принцип верховенства права. Немає однозначної думки серед науковців щодо визначення цього основоположення, але ми повністю поділяємо точку зору П. Ткачука, який зазначає, що «...принцип верховенства права є сукупністю морально-правових цінностей, відповідно до яких мають регулюватися відносини в демократичному суспільстві, вирішуватися питання життєдіяльності людей, розглядатись справи в судах» [9, с. 94].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків: закріплений конституційно принцип верховенства права є провідним у розбудові демократичної, правової держави, якою є Україна. Цей принцип заснований на провідній моральній категорії «справедливість», він передбачає визнання особистості, її гідності, інтересів, вподобань і потреб найвищою цінністю та є яскравим вираженням взаємодії норм права та норм моралі. Саме така взаємодія забезпечує ефективність правової системи, що регулюється принципом верховенства права, формує міцний фундамент життєдіяльності держави.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://bit.ly/3r32yQ1> (дата звернення: 20.12.2021).
2. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 1 (13). С. 11–17. URL: <https://bit.ly/3tbsqwq> (дата звернення: 28.12.2021).
3. Рішення Конституційного Суду України: п. п. 4.1 п. 4 мотивувальної частини у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України, справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 URL: <https://bit.ly/3n9tzAq> (дата звернення: 10.12.2021).
4. Загальна декларація прав людини. URL: <https://bit.ly/3n93t0w> (дата звернення: 28.12.2021).
5. Абросимова О. К. Взаимодействие права и морали в современном российском обществе: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саратовская государственная академия права. Саратов, 2003. 192 с. URL: <https://bit.ly/3r0vHMj> (дата звернення: 28.12.2021).
6. Дайсі А. Вступ до вчення про право конституції. *Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права*. Київ: Книги для бізнесу, 2008. С. 511–528.
7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, першого Протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 1997. № 40. Ст. 263. URL: <https://bit.ly/3NM8d41> (дата звернення: 20.12.2021).
8. Крижова О. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 544–549. URL: <https://bit.ly/3qYtwsE> (дата звернення: 20.12.2021).
9. Ткачук П. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 94. URL: <https://bit.ly/3JUiv3V> (дата звернення: 17.12.2021).